

HISTORIEBEVIDSTHED – EN NØGLE TIL AT FORSTÅ OG FORKLARE HISTORISK-SOCIALE PROCESSER

Bernard Eric Jensen

*I carry my history around with me.*¹

Den fremlagte analyse er tænkt som en statusopgørelse over den historiedidaktiske teoridannelse vedrørende historiebevidsthed; den behandler altså det begreb, der efter mit skøn har indtaget den mest fremtrædende plads inden for nordisk historiedidaktik gennem de seneste årtier.

Det var Rolf Schörken, der i 1972 som den første foreslog, at historiedidaktikere fremover skulle betragte historiebevidsthed som deres forskningsgenstand,² og den opfattelse blev sidenhen gjort til den fremherskende norm inden for vesttysk historiedidaktik med udgivelsen af *Handbuch der Geschichtsdidaktik* i 1979. Historiedidaktikere i andre lande – og ikke mindst i de nordiske – lod sig inspirere heraf; der var dog ikke altid tale om en ligefrem videreførelse af den vesttyske forståelse af historiebevidsthed.

Begrebet har nu været i brug i mere end tre årtier, og det må derfor være muligt at gøre fagligt status over den teori. For så vidt som at det drejer sig om en videnskabelig teori, må ikke kun eksistensen af historiebevidsthed kunne godtgøres empirisk, det må også være muligt at afklare, hvad der vides herom. Der er således behov for at få besvaret et sæt samhørende spørgsmål; de kan formuleres som følger:

- udgør de indsigter, der ligger til grund for begrebet 'historiebevidsthed', en videnskabelig landvinding?
- hvad er da kernen i den teori?
- er der væsentlige 'foregribelser' af den teori?
- har der vist sig forskningsstrategiske 'blindgyder' i arbejdet med den teori?
- hvilken plads har historiebevidsthed i et menneske- og samfundsliv?

¹ Gallagher & Zahavi 2008.

² Schörken 1972.

- hvad ved vi om en historiebevidstheds ophav?
- hvilken ontologisk status har en historiebevidsthed?
- hvordan forholder elever sig til en historieundervisning, der tager afsæt i en historiebevidsthedstilgang?
- hvilke forskningsopgaver trænger sig mest på?
- hvilke konsekvenser har historiebevidsthed for, hvordan historiedidaktikere skal definere deres forskningsfelt?
- hvilken historieforståelse ligger til grund for begrebet 'historiebevidsthed'?
- inden for hvilken teoriramme vil forskning i historiebevidsthed bedst kunne folde sig ud?

KERNEN I EN TEORI OM HISTORIEBEVIDSTHED

Et af de forhold, der besværliggør besvarelsen af spørgsmålet, om historiebevidsthedsteori har status af en videnskabelig landvinding, er det forhold, at der aldrig er etableret en faglig konsensus om, hvordan begrebet præcist skal defineres. Jeg har tidligere peget på, at der findes fire delvis forskellige definitioner i Karl-Ernst Jeismanns artikel om 'Geschichtsbewusstsein' i førsteudgaven af *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (1979)³ og har endvidere søgt at indkredse, hvad der udgør 'stridens æble' i den kamp, der pågår om, hvordan et historiedidaktisk historiebegreb skal defineres.⁴

Jeg er ikke selv i tvivl om, hvad der udgør kernen i denne teori-dannelse, og dermed hvad der er den videnskabelige landvinding. Her skal der gengives fem formuleringer af, hvad jeg betragter som en forskellig italesættelse af samme indsigt i et og samme sagforhold, og hvor termen 'historiebevidsthed' – skal det bemærkes – kun indgår i de to:

- Geschichtsbewusstsein [umgreift] den Zusammenhang von Vergangenheitsdeutung, Gegenwartsverständnis und Zukunftsperspektive.⁵
- Es gibt keine Geschichte, ohne dass sie durch Erfahrungen und Erwartungen der handelnden und leidenden Menschen konstituiert worden wäre.⁶
- Nach Husserl steht der Mensch immer schon 'je in der Geschichte', er hat seine Vergangenheit im Rückblick, eine Zukunft auf ein Eschaton und eine Gegenwart, in

³ Jensen 1997.

⁴ Jensen 2004a.

⁵ Jeismann 1979: 42.

⁶ Koselleck 1979: 351.

der er gerade steht. Geschichtlichkeit ist die Strukturform seines Lebens.⁷

- Historiebevidsthed tager afsæt i det forhold, at fortiden er til stede i nutiden som erindring og fortidsfortolkning, og at fremtiden er til stede som et sæt forventninger. Begrebet retter altså opmærksomheden mod det menneskelige eksistensvilkår, at i en levet nutid indgår der altid såvel en erindret fortid som en forventet fremtid.⁸
- Mennesket er grundlæggende en fremadrettet–fortidsbestemt–nutidighed.⁹

Historiebevidsthed må forstås som en begrebsliggørelse og italesættelse af et sagforhold, nemlig at der i levet menneskeliv (og dermed samfundsliv) indgår samspil mellem menneskers fortidsfortolkninger, samtidsforståelser og fremtidsforventninger. Senere vil jeg føje enkelte kvalifikationer hertil. Begrebet vedrører altså det sagforhold, at mennesker – for at kunne leve og virke – må etablere betydningsbærende sammenhænge mellem noget, der kan have status af noget mere eller mindre faktisk (deres fortidsfortolkninger og samtidsforståelse), og noget, der har status af noget muligt/ ønskværdigt/frygtet (deres fremtidsforventninger). Historiebevidsthed og handlingsteori hænger følgelig nøje sammen: den består af de betydningslagte historier, mennesker gør brug af i det levede liv. Sidenhen vil begrebet blive koblet sammen med, hvad der benævnes 'aktørhistorie', og derfor kan man også sige, at nøglen til at forstå og forklare historisk-sociale processer skal findes her.

FOREGRIBELSER

En teori om historiebevidsthed hører hjemme i 1900-tallet, men endnu mangler begrebets historie at blive skrevet. En sådan kunne inddrage 'embryoniske' formuleringer af, hvad der i dag benævnes historiebevidsthed. Her skal der gives et par eksempler på, hvordan der tidligere er tænkt om samspillet mellem fortid, nutid og fremtid.

I *De inventione* (om stofindsamling) II, liii, som Cicero skrev ca. 85 f.Kr., findes denne definition af klogskab:

Klogskab [prudencia] er viden om, hvad der er godt, hvad der er skidt, og hvad der er hverken godt eller skidt.

⁷ Schörken 1985:6.

⁸ Jensen 1996:5.

⁹ Tønnes Hansen 2001:160.

Dens tre dele er erindring [memoria], intelligens [intelligentia], fremsynethed [providentia]. Erindring er den mentale færdighed, som kan genkalde, hvad der skete. Intelligens er den mentale færdighed, hvormed bevidstheden afgør, hvad der eksisterer. Fremsynethed er den mentale færdighed, med hvilken det bliver klarlagt, hvad der vil ske.¹⁰

I *Confessiones* (bekendelser) XI, xx & xxvi, som Augustin skrev mellem 397-401 e.Kr, findes overvejelser over, hvad tid er:

[...] hverken fremtiden eller fortiden er til, og [...] det er ikke korrekt at sige: Der er tre tider, fortid, nutid og fremtid. Måske skulle man korrekt sige: Der er tre tider, en nutid med henblik på fortiden, en nutid med henblik på nutiden, og en nutid med henblik på fremtiden. Disse tre tider findes i sjælen, og andre steder kan jeg ikke se dem. Nutiden med henblik på fortiden er erindring, nutiden med henblik på nutiden er betragtning, og nutiden med henblik på fremtiden er forventning. [...] Derfor synes jeg, at tid ikke er andet end udstrækning, men af hvad, ved jeg ikke. Jeg undrer mig over, om det ikke skulle være af selve bevidstheden.¹¹

BLINDGYDER

En del historiedidaktikere og mange faghistorikere har et ambivalent forhold til begrebet 'historiebevidsthed'. Det skyldes, at begrebet fæstner opmærksomheden ved, hvordan menneskers fortidsfortolkninger mestendels spiller sammen med deres samtidsforståelse og fremtidsforventninger, og det passer ikke videre godt sammen med et faghistorisk historiebegreb, som sætter historie(n) = fortid(en).¹² Der findes de historiedidaktikere, der på et principielt plan tilslutter sig nævnte definition, men som i praksis tilpasser den til den forståelse af historie, der er normsat inden for såvel videnskabsfaget som undervisningsfaget historie – dvs. et fortidsfikseret historiebegreb.

En sådan tilpasningsstrategi sker fx ved at behandle menneskers fortidsfortolkninger, samtidsforståelser og fremtidsforventninger hver for sig – ved fx at undersøge skolens historieundervisning og dernæst dens samfundsfagsundervisning. Det skete i den stort anlagte under-

¹⁰ Citeret efter Yates 1992.

¹¹ Augustin 1988.

¹² Jf. Jensen 2004b.

søgelse af *Youth and History* (1997), som Magne Angvik og Bodo von Borries stod i spidsen for. Det blev formuleret på følgende måde: 'If historical consciousness is mainly the complex combination of interpretations of the past, perceptions of the present and expectations of the future, we have to examine all three of them separately first and their relations afterwards'.¹³ Men er der da tale om en undersøgelse af historiebevidsthed?

En tilpasning kan ligeledes ske ved at tage afsæt i et for snævret historiebegreb. Et eksempel er Jörn Rüsen's lancering af begrebet 'historisk erindring', der er lagt til grund for hans begreb om historiekultur. Det defineres således:

Anthropologische Grundlage jeder Aktivität des Geschichtsbewusstseins ist die historische Erinnerung. Historisch ist eine Erinnerung dann, wenn sie in zeitlicher Perspektive grundsätzlich die Grenzen der Lebenszeit der sich erinnernden Subjekte überschreitet, d.h. tiefer in die Vergangenheit zurückgeht und von ihr her weiterreichende Zukunftsperspektive entwerfen lässt.¹⁴

Men er afsættet for begrebet 'historiebevidsthed' ikke meget bredere end disse 'historiske erindringer'?¹⁵

For så vidt som at historiebevidsthed vedrører det sagforhold, at der i en levet nutid indgår såvel en erindret fortid som en forventet fremtid, fremstår disse tilpasningsforsøg som forskningsstrategiske 'blindgyder', når det drejer sig om at udforske historiebevidsthedernes ophav, former og funktioner. Til gengæld er det enkelt at forklare, hvorfor historiedidaktikere kan føle sig 'fristet' til at lave sådanne tilpasningsforsøg – det er forsøg på at bygge bro mellem en historiebevidsthedsteori og et historiefagligt historiebegreb, som sætter historie lig fortid.

EN HISTORIEBEVIDSTHEDS PLADS I ET MENNESKE- OG SAMFUNDSLIV

Der er også de historiedidaktikere, der – mere eller mindre konsekvent – stiller sig afvisende til hele ideen om at etablere en historiebevidsthedsideetik. Et eksempel er Erik Lund. Hans afsæt

¹³ Angvik & Borries 1997:A37

¹⁴ Rüsen 1997:38.

¹⁵ Jf. Jensen 2004a, Jensen 2009a & Straub 1998.

og omdrejningspunkt i *Historiedidaktikk* (2009) er følgende antagelse: 'Historisk tenkning tar utgangspunkt i disciplinen eller faget historie.'¹⁶ Og når han dernæst understreger, at '... begrepet historiebevissthed [sprenger] det tradisjonelle kunnskapsbegrepet i skolefaget [historie]'¹⁷, er det ikke videre overraskende, at han stiller sig kritisk afvisende til en historiebevidsthedsdidaktik.

Jeg er ikke uenig med Lund, når han peger på, at en historiebevidsthedsdidaktik er i åbenbar konflikt med det, der traditionelt set har dannet grundlaget for undervisningsfaget historie. Men vi er uenige om, hvilke didaktiske konsekvenser der skal drages af denne sagligt set rigtige konstatering. Man kan i så fald gøre et af to: man kan vælge – som Lund gør – at skrotte en historiebevidsthedsdidaktik, eller man kan vælge – som jeg gør – at påbegynde en radikal om-tænkning af skolens historiefag.

En radikal omtænkning af skolefaget historie kan kun fremstå som vejen frem, såfremt to betingelser er opfyldt. Den første er, at en traditionel fortidsfikseret historieundervisning – mere eller mindre – må siges at have udspillet sin rolle i et bredt og almenorienteret uddannelsessystem. Og det var netop den konklusion, som alle historiefagets fagkonsulenter i Danmark nåede frem til, da de midt i 1990'erne skulle evaluere historiefagets status i uddannelsessystemet:

Historieundervisningens indhold skal være vedkommende og tankevækkende for eleverne, hvis den skal bidrage til dannelsen. Men kritikere hævder, at en traditionel og snæver faglighedsforståelse, som i undervisningen manifesterer sig som ren og skær fortidsfortolkning, meget ofte afskærer nutids- og fremtidsdimensionen og derved kapper linjen mellem historie i skolen og historie i børnenes liv. Historie i skolen bliver da let bevidsthedsmæssigt uvedkommende og irrelevant. Børnene lærer om historien, men ikke af historien [...] den tendentielt manglende elevinteresse for den historie, der præsenteres i skolen, indicerer ikke en manglende interesse for historie som sådan. Forholdet er snarere udtryk for, at den gangse eller traditionelle, fortidsrettede kundskabsformidling har udspillet sin rolle.¹⁸

Der må for det andet være solide belæg for, at menneskers fortidsfortolkninger først for alvor bliver af betydning i et menneske- og

¹⁶ Lund 2009:14.

¹⁷ Lund 2009:35.

¹⁸ Historie 1994:43, 47.

samfundsliv, når de kobles sammen til deres samtidsforståelser og fremtidsforventninger. Er der faglige belæg, der sandsynliggør en sådan opfattelse? Mange forskere beskæftiger sig med det sagforhold, historiedidaktikere kalder 'historiebevidsthed', men uden at bruge den term. Det fremgår samtidigt, at de tilskriver det sagforhold en helt central plads i et menneske- og samfundsliv. Jeg opregner derfor flere eksempler herpå:

I sin kulturpsykologi siger Jerome Bruner det således:

Two aspects of selfhood [...] are regarded as universal. The first is agency. Selfhood [...] derives from the sense that one can initiate and carry out activities on one's own [...] What characterizes human selfhood is the construction of a conceptual system that organizes, as it were, a 'record' that is related to the past (that is, 'autobiographical memory', so-called) but that is also extrapolated into the future – self with history and with possibility.¹⁹

I sin neuropsykologi siger Antonio Damasio det således:

[...] the complex kind of consciousness, which I call extended consciousness and of which there are many levels and grades, provides the organism with an elaborate sense of self – an identity and a person, you or me, no less – and places that person at a point in individual historical time, richly aware of the lived past and of the anticipated future, and keenly cognizant of the world beside it.²⁰

I sin narrative psykologi siger Michele Crossley det således:

A personal narrative represents one of the ways in which we narratively structure and configure life insofar as it is an 'act of imagination that is a patterned integration of our remembered past, perceived present and anticipated future'.²¹

I sin selvpsykologi siger Jan Tønnes Hansen det således:

Mennesket er som en 'tilværen' aldrig blot til stede i et givet nu, men altid tilstede som en væren-i-et-nu-der-

¹⁹ Bruner 1996:35-36.

²⁰ Damasio 1999: 16.

²¹ Crossley 2000:67.

rummer-både-for-og-fremtid. Mennesket er grundlæggende en fremadrettet-fortidsbestemt-nutidighed, der både 'kymrer' sig om sin fremtid og bærer på en livshistorie ('kymrer' er en oversættelse af Heideggers 'Sorge').²²

I sin videnssociologi siger Thomas Luckmann det således:

Jedes aktuelle Erlebnis trägt so automatisch einen Vergangenheitshorizont und einen Zukunftshorizont. (...) Da jede Erfahrung einen Vergangenheits- und einen Zukunftshorizont hat, ist jede gegenwärtige Situation, jede gegenwärtige Handlung und Erfahrung eines Menschen von seinem Lebenslauf und seinem Lebensentwurf mitbestimmt.²³

I deres socialpsykologiske identitetsteori siger Ross og Buehler det således:

People's sense of identity often includes a perception of who they were, who they are, and who they will be. (...) We have argued that the future and past matter because they influence people's present emotions, decisions, and behavior. We next consider how people create their pasts and imaginary futures. Both memories and forecast occur in the present and typically in response to people's ongoing concerns.²⁴

I deres fænomenlogiske bevidsthedsteori siger Shaun Gallagher og Dan Zahavi det således:

[...] our present experiences and cognitive processes are shaped and influenced conjointly by our past experiences and our future projects and expectations [...] the basic unit of lived presence is not a 'knife-edge' present, but a 'duration-block', i.e. a temporal field that compromises all three temporal modes of past, present and future.²⁵

Megen nutidig forskning godtgør, at det sagforhold, historiedidaktikere kalder 'historiebevidsthed', er et helt centralt kendetegn ved såvel menneskers identitetsdannelse (dvs. deres socio-kulturelt

²² Tønnes Hansen 2001:160.

²³ Luckmann 2002:58, 63.

²⁴ Ross & Buehler 2004:25, 28.

²⁵ Gallagher & Zahavi 2008:72, 76.

konstruerede selv) som det levede liv (dvs. de erfaringer, de gør, og de handlinger, de udfører for at virkeliggøre deres projekter). Skal vi derfor kunne forstå og forklare et levet menneske- og samfundsliv, må menneskers historiebevidsthed følgelig stå helt centralt i en historieundervisning.

Nævnte sagforhold kaldes 'human temporality' (mennesketid(er)) på engelsk – det drejer sig om en anden form for tid end de former, der er virksomme i andre dele af 'naturen'. Det er 'den indre tid' – dvs. den, der er virksom i menneskers bevidsthedsliv – til forskel fra 'den ydre tid' (= fysisk-astronomisk tid, hvor tid er en 'Jetzfolge' → kontinuerlig række adskilte nu'er), der fx gør sig gældende i solsystemet, og 'den biologiske tid' (fx det indbyggede 'biologiske ur'), der fx gør sig gældende i biologiske organismer.²⁶

Som jeg ser det, bevæger historiedidaktikere sig ud i en forskningsstrategisk og teoretisk 'blindgyde', hvis de – som Lund gør – vil marginalisere begrebet 'historiebevidsthed' inden for historiedidaktikken til fordel for et traditionelt faghistorisk kundskabsbegreb.

EN HISTORIEBEVIDSTHEDS OPHAV

Et af de begreber, fagfolk bringer på banen, når de arbejder med 'human temporality' eller 'historiebevidsthed', er 'autobiografisk erindring'. Socialpsykologen Harald Welzer og neuropsykologen Hans J. Markowitsch konkluderede deres forskningsoversigt herom ved at pege på følgende:

The stage of fully developed autobiographical memory is attained when the individual can classify information according to the temporal dimensions, when he or she has a concept of the past and the future and performs 'mental time travels' backwards in time and prospectively.²⁷

Det bedste bud på, hvordan menneskers historiebevidstheder dannes og udvikles, skal formentlig findes i forskningen om menneskers autobiografiske erindring. Der er endog de erindringsforskere, der sætter sagen på spidsen og hævder: 'without autobiographical memory there would be no sense of past or future'.²⁸

²⁶ Jf. Jensen 2010a & 2011b.

²⁷ Welzer & Markowitsch 2005:73.

²⁸ Nelson & Fivush 2004:499.

Når erindringsforskere fremfører det synspunkt, skal det medtænkes, hvordan de mere alment forstår erindring. De forstår erindring på en måde, der går noget på tværs af en hverdagsforståelse. De arbejder dels med flere slags erindring. Den styrende antagelse er, at vi mennesker ikke har én slags erindring/hukommelse, men flere, der aktiverer forskellige dele af og netværk i vore hjerner. Vi har fx en perceptuel (at huske synsindtryk), en procedural (at huske færdigheder), en semantisk (at huske betydningen af navne, ord, tal, sagforhold), en emotionel (at huske de følelser, bestemte forhold gav anledning til), en episodisk (at huske begivenheder) og en såkaldt autobiografisk erindring, der giver os oplevelsen af at have en livshistorie, hvori der indgår såvel en fortid som en fremtid.

For at kunne bestemme, hvad der særligt kendetegner den autobiografiske erindring, må det, der kendetegner de andre former for erindring, afklares. Om det siger Katherine Nelson:

[...] most forms of memory are present- and future-oriented. The future-oriented function of memory is basic to all organisms that have memory. To be able to predict the unfolding of events is to gain control, by anticipating what actions of one's own are called for in the situation. Evolution does not provide memory for the purpose of simply thinking of the past but to solve problems in the present, in particular to anticipate the next moves that are required by the situation.²⁹

Når vi fx 'husker' definitionen af et bestemt begreb (fx historiebevidsthed) eller et specifikt sagforhold (fx døgnets gang), drejer det sig om en form for generaliseret sagkundskab (semantisk erindring). Vi vil ganske vist have lært de forhold at kende på et bestemt tidspunkt, men der er ikke i erindringen heraf indbygget en reference til deres ophav på et bestemt tidspunkt. Det særlige ved den autobiografiske (der er en videreudvikling af den episodiske) erindring er, at der i den er indarbejdet referencer til en bestemt situation på et bestemt tidspunkt (fx den eftermiddag, da jeg færdiggjorde min magisterkonferens i historie i februar 1972 på Københavns Universitets Historiske Institut på Bispetorvet ved at holde konferensforelæsning om historikeren Erik Arup). Katherine Nelson sammenfatter sin forståelse af en autobiografisk erindring på denne måde:

²⁹ Nelson 2003:14.

Early experience in constructing the personal past with parents provides the threshold for the emergence of a new function of memory, the auto-noetic reference to personal experience in the past. Auto-noesis [= experiential awareness and knowledge] emerges in concert with other developments in the preschool period, in particular with the attainment of psychological understanding of self and other (theory of mind), and reflects or is reflected in the establishment of frontal lobe processing through specific neural pathways that serve both auto-noesis and other executive functions such as planning. These developments in turn open up the child's capacity to understand the self as a continuing person from a definite unique past into an indefinite but unique future, situated within a cultural complex.³⁰

Da den autobiografiske erindring er helt central, når vi skal forstå og forklare, hvordan en historiebevidsthed dannes og fungerer, er det på sin plads at opregne en række hovedpunkter vedr. den autobiografiske erindring, således som de fremgår af Markowitsch & Welzer, *The Development of Autobiographical Memory*, 2010 :

- den autobiografiske erindring er artsspecifik – dvs. noget, der kun findes hos mennesker (om end der findes embryoniske former hos menneskeaber).
- små børn har ikke en autobiografisk erindring, idet den først dannes (dvs. konstrueres), når børn er i tre- til femårsalderen, og det sker sammen med dannelsen af, hvad der ofte benævnes 'det kulturelle og narrative selv'.
- den autobiografiske erindring er den mest komplekse form for erindring, der findes hos mennesker.
- det er også den form for erindring, der tager allerlængst tid til at blive udviklet og modnet – det sker som hovedregel først i de sene teenageår eller i en tidlig voksenalder.
- den autobiografiske erindring er ikke kun noget socio-kulturelt konstrueret, men også noget, der løbende bearbejdes (dvs. delvis omdannes).
- en autobiografisk erindring vedrører et bestemt individ (et selv), men samtidigt vil dette selv være indlejret i et eller flere erindrings- og handlefællesskaber.³¹

Når det drejer sig om menneskers autobiografiske erindring/identitet/historiebevidsthed, er det derfor på sin plads at gengive

³⁰ Nelson 2003:24.

³¹ Om menneskers fællesskaber se Jensen 2011a.

Charles Taylors fine spidsformulering: 'A self exists only within [...] "webs of interlocution". [...] our concept of identity [offers] an answer to the question of who I am through a definition of where I am speaking from and to whom'.³²

EN HISTORIEBEVIDSTHEDS ONTOLOGISKE STATUS

Det fremgår af det fremførte, at menneskers historiebevidsthed ikke er noget medfødt, om end der må findes biologiske anlæg for dannelse af en historiebevidsthed. En historiebevidsthed er således noget, der udvikles i sammenhæng med, at menneskers kulturelle og narrative selv dannes – dvs. gennem et kompleks sæt af lære- og interaktionsprocesser.

Det er velbegrunderet at sige, at det at have en historiebevidsthed udgør et menneskeligt grundvilkår, eftersom vi ikke kan vælge, om vi vil have eller ikke have en historiebevidsthed. Det er altså ikke, hvad Charles Taylor benævner 'an optional extra'. Men det er samtidigt vigtigt at pege på, at det udsagn kun vedrører socialt fungerende mennesker – dvs. alle dem, der er blevet handleduelige. Det udsagn gælder fx ikke for de såkaldte 'vilde børn', hvis socialisering er sket blandt flokdyr som hunde eller ulve.

Det følger heraf, at mennesker også kan miste brugen af deres historiebevidsthed. Her taler vi om sjældne og ekstreme tilfælde. Det sker fx, hvis et menneske lider af det såkaldte Korsakoffs syndrom, en kronisk tilstand med en permanent skadet erindring som følge af tiaminmangel i hjernen. Om den sygdom skriver Jerome Bruner i *Making Stories* (2002):

[...] it is through narrative that we create and re-create selfhood, that self is a product of our telling and not some essence to be delved for in the recesses of subjectivity. There is now evidence that if we lack the capacity to make stories about ourselves, there would be no such things as selfhood. Let me offer this evidence. A neurological disorder called dysnarrativia, a severe impairment in the ability to tell and understand stories, is associated with neuropathies like Korsakov's syndrome [...] It is more than an impairment of memory about the past [...] In Korsakov's syndrome particularly, where

³² Taylor 1989:36.

affect as well as memory is severely impaired, selfhood virtually vanishes [...] The emerging view is that dysnarrativa is deadly for selfhood.³³

ELEVERS FORHOLD TIL EN HISTORIEBEVIDSTHEDSDIDAKTIK

Er det, der er sagt om en historiebevidsthed og dens rolle i et menneske- og samfundsliv, korrekt, skulle vi antage, at en historieundervisning, der gør historiebevidsthedens dannelse og funktioner til sit omdrejningspunkt, ville appellere til børn og unge. Men sådan forholder det sig dog ikke, siger Erik Lund. Det begrundes han bl.a. med, at 'begrepet viste sig [...] å være svært vanskeligt å operationalisere i klasserommet'.³⁴ Men ikke nok med det. Han sammenfatter den foreliggende viden herom på følgende måder:

Elevernes historiebevisshet er ofte 'taus', intuitiv og ikke-artikuleret, og svært forskellig fra 'historisk kunnskap', slik både skolefaget og vitenskapsfaget forvalter den. Denne historiske kunnskapen er en kognitiv og disciplinerende 'faglighet' som kan virke undertrykkende for elevers historiebevisshet. Mange elever ser ingen sammenheng mellom sin egen historiebevisshet og skolens historiefag.³⁵

[...] to omfattende evalueringer av historieundervisningen i grunnskolen og i gymnaset [i Danmark i tidsrommet 1995 til 2009] [viste] at det blandt historielærere var lite fokus på læreplanens begreber om historisk bevisshet, identitet og historieformidling. Meget få historielærere nevnte historiebevisshet i sin beskrivelse av undervisningen og mange hadde liten kundnskap om og forståelse for hva begrepet sto for.³⁶

Det er ikke korrekt, at elever ikke kan se en sammenhæng mellem deres historiebevidsthed og skolens historiefag! Det må medgives, at der endnu ikke findes mange undersøgelser heraf. Men dem, der findes, viser noget andet end, hvad Lund påstår. Det siger dog sig selv, at en traditionel fortidsfikseret historieundervisning ikke kan

³³ Bruner 2002:85-86.

³⁴ Lund 2009:39.

³⁵ Lund 2009:38.

³⁶ Lund 2009:39.

danne afsættet, hvis børn og unges historiebevidsthed skal videreudvikles og kvalificeres. En sådan må tilrettelægges på en helt anden måde. Der må vælges emner/temaer, der vil kunne aktivere samspillet mellem deres fortidsfortolkninger, samtidsforståelser og fremtidsforventninger. Og det tager selvfølgelig tid, førend en sådan ny historieundervisning kan blive etableret. Men når det gøres – viser undersøgelser – er elever aldeles begejstret for en sådan historieundervisning.

Der blev i Danmark i 2001 fremlagt en faglig evaluering af *Historie med samfundsfag i det almene gymnasium* – en undersøgelse udført af fire nordiske historiedidaktikere (to danske, en norsk og en svensk), der også besøgte udvalgte gymnasier. Den blev lavet på det tidspunkt, hvor en del historielærere i gymnasiet var begyndt at tilrette deres undervisning med afsæt i en historiebevidsthedsdidaktik. Hvad viste den undersøgelse?

Besøgene viser, at eleverne generelt opfatter historie som et vigtigt fag. Eleverne finder i høj grad, at faget kan bruges i gymnasiets andre fag, og i forhold til dagligdagens medier giver faget vigtige redskaber til at forholde sig til nyhedshistorierne, dels relevant baggrundsviden, som kan nuancere dem. [...] evalueringsgruppen [vil] gerne understrege, at det er en styrke, at undervisningen i historie er samtidsorienteret med et aktuelt perspektiv [...] Det er evalueringsgruppens opfattelse, at det nutidige element, som eleverne sætter pris på og efterlyser mere af, falder godt i tråd med bekendtgørelsens bemærkninger i formålet om historisk bevidsthed [...] Evalueringsgruppen anbefaler, at arbejdet med nutids- og fremtidsperspektiver opprioriteres i undervisningen. Det vil også imødekomme elevernes ønske om større nutidsrelevans og bidrage til deres erkendelse af og indsigt i egen og andres historicitet.³⁷

Her tegnes et helt andet billede af, hvordan en historiebevidsthedsdidaktik fungerer i undervisningen end det, Lund formidler i sin *Historiedidaktikk* (2009). Fagkonsulenten i gymnasiet Henrik Skovgaard Nielsen var i øvrigt af samme opfattelse som evalueringsrapporten. Da den blev sat til drøftelse blandt embedsmænd, historielærere og historiedidaktikere, udtalte han:

³⁷ *Historie med samfundskundskab* 2001:44, 60, 62.

Jeg anser [teorien om historiebevidsthed] for et kolossalt fremskridt og vejen til en mere relevant historieundervisning, tilpasset de nuværende samfundsforhold, herunder mediernes rolle, de unge menneskers livsverden, behovet for værdiorientering, behovet for individuel identitet og behovet for sammenhængskraft i samfundet.³⁸

PÅTRÆNGENDE FORSKNINGSGOPGAVER

Skal vi blive afgørende klogere på menneskers historiebevidsthed, dens ophav, former og funktioner, er der især behov for forskning på tre fronter:

- at udforske menneskers historiebevidsthed med afsæt i den såkaldte 'subjektive vending' – dvs. med brug af et førstepersonsperspektiv snarere end det tredjepersonsperspektiv, der er fremherskende i mange faglige sammenhænge. Og her må medtænkes, at historiebevidsthed i udpræget grad er en situeret størrelse.
- at forskning i historiebevidsthed må 'afvikle' den kognitiv-semantiske fiksering (et eksklusivt fokus på kundskaber), der præger megen historiedidaktisk forskning. I stedet må vi begynde at forstå historiebevidsthed med afsæt i et bredt og inklusivt begreb om mennesker som 'embodied minds' fx ved at tage afsæt i Howard Gardners teori om mangfoldige intelligenser. Derved kan vi komme til at medtænke de emotive, musiske og interpersonale sider af en historiebevidsthed og opfatte den mere som en færdighed end som en samling kundskaber. Jerome Bruner ville med afsæt i sin kulturpsykologi formentlig beskrive en historiebevidsthed som en kulturel værktøjskasse.³⁹
- at udforske, hvordan folk bruger deres historiebevidsthed i en hverdagssammenhæng – altså oparbejde indsigt i folks faktiske fortidsbrug. Først i lyset heraf kan vi klarlægge mere præcist, hvad det vil forde, hvis menneskers historiebevidsthed skal kunne videreudvikles og kvalificeres.⁴⁰

³⁸ Citeret efter Jensen2010c:18.

³⁹ Jf. Bruner 1996.

⁴⁰ Jf. Jensen 2000.

HISTORIEDIDAKTIK SOM FORSKNINGSFELT

Hvilke implikationer har begrebet 'historiebevidsthed' for, hvordan vi definerer historiedidaktik som forsknings- og refleksionsfelt? Her vil jeg pege på tre forhold:

- Historiedidaktik er primært en historiebevidstheds-snarere end en historiefagsdidaktik. Dens grundform er altså en fagligt funderet lægdidaktik – og ikke en fagdidaktik.⁴¹
- Historiedidaktik er et arbejdsfelt på linje med retorik og hermeneutik. Retorik lærer ikke folk at tale; det lærer de andetsteds, men den vil gøre dem bedre til det at tale. Hermeneutik lærer ikke folk at fortolke; det lærer de andetsteds, men den vil gøre dem bedre til det at fortolke. Historiedidaktik lærer ikke folk at danne og bruge deres historiebevidsthed; det lærer de andetsteds, men den vil gøre dem til mere indsigtfulde og ansvarsfulde, mere opfindsomme og eftertænksomme, mere kritiske og kreative brugere af deres historiebevidsthed, end de ellers ville have været.
- I et lægmandsperspektiv er historiedidaktik interessant og væsentlig for så vidt som, at den fremstår som en historiebrugsdidaktik – dvs. at den er optaget af at oparbejde en praktisk livsvisdom – eller fronesis, som Aristoteles kaldte det. Den må følgelig arbejde med afsæt i en videreudvikling af den klassiske topos historia magistra vitæ – historie som livets læremester.⁴²

HISTORIEBEVIDSTHED OG AKTØRHISTORIE

Der findes flere historiebegreber. Uden større vanskelighed kan der skelnes mellem 10 delvis forskellige forståelser af historie,⁴³ men her berører jeg kun en grundlæggende distinktion, nemlig den mellem aktørhistorie og observatørhistorie.⁴⁴ Mennesker kan – idealtypisk – forholde sig til noget fortidigt på to måder. De kan bruge det fortidige i et indgribende og fremadrettet aktørperspektiv, men også anskue det i et distancerende observatørperspektiv. Disse former for fortidsbrug er styret af en forskellig historieinteresse.

⁴¹ Jf. Jensen 2003; 2004.

⁴² Jf. Jensen 2006, 2009a & 2010b.

⁴³ Jf. Jensen 2006.

⁴⁴ Jf. Jensen 2010b.

Begrebet 'historiebevidsthed' hører hjemme inden for rammerne af aktørhistorie. Her bruges noget fortidigt i det levende livs tjeneste – til at leve livet med og dermed tage del i historisk-socialt processer. Den forståelse af historie bør derfor udgøre standardindstillingen (= the default position i computersprog) – det, der danner afsættet for historiedidaktiske og historieteoretiske analyser. Jævnfør Katherine Nelsons fine formulering: 'Evolution does not provide memory for the purpose of simply thinking of the past but to solve problems in the present.'

Historie må følgelig defineres på denne måde: historie = når nogen bruger noget fortidigt til noget → historie er altid nogens fortid(er) → det er teoretisk illegitimt at tale om historie, uden at det specificeres, hvis historie der er tale om. Når eftertrykket lægges på, at nogen bruger noget fortidigt til noget, er en samtid- og fremtidsdimension samtidigt indbygget heri. Den forståelse af historie kan i øvrigt godt rumme observatørhistorie – fx det historiefaglige historiebegreb. En dansk faghistoriker kan bruge noget fortidigt (fx krigen i 1864) til at videregive oplysning om danskeres 'anstrengte' forhold til Tyskland (→ en oplysende fortidsbrug).

Men når vi udforsker/fortæller historie i et observatørperspektiv, må vi til stadighed have blik for, at historiske aktører som hovedregel gør brug af en aktørhistorisk tilgang – dvs. de anskuer historisk-socialt processer ud fra en historiebevidsthedssynsvinkel (→ hvad Koselleck kalder 'forgangen fremtid').

SOCIALKONSTRUKTIVITISK ANTROPOLOGI OG SAMFUNDSTEORI

Historiedidaktiske nøglebegreber udgør ikke et sæt teorineutrale begreber. De vil – direkte eller indirekte – være funderet i en antropologi og samfundsteori. Dette gælder også for begrebet 'historiebevidsthed'. Derfor er der også grund til afslutningsvis at drøfte to samhørende spørgsmål. Inden for hvilken teoriramme kan forskning i historiebevidsthed bedst folde sig ud? Og hvor har den vanskeligt ved at blive udfoldet?

Jeg starter med sidstnævnte. Er man fx fortalende for en historie-materialistisk tilgang (dvs. baserer ens forskning på Marx' tese om, at menneskers sociale væren bestemmer deres bevidsthed), vil den forståelse af 'historiebevidsthed', der her er skitseret, være i konflikt

med et sådant teorigrundlag. De to tilgange er teoretisk inkompatible.

Omvendt kan begrebet 'historiebevidsthed' komme til fuld udfoldelse inden for rammerne af en (erkendelsesrealistisk udgave af) socialkonstruktivistisk antropologi og samfundsteori. Inden for en sådan ramme tilskrives menneskers 'indre tid' nemlig afgørende betydning. Det udgør en kompatibel teoriramme, idet en historisk-social virkelighed siges til dels at være konstitueret af aktørernes erfarings- og tænkemåder, og det er således en teoriramme, der tillægger menneskers brug af deres 'indre tid' en såvel virkelighedsformende som historiefrembringende effekt.⁴⁵

REFERENCER

Angvik, Magne & Bodo von Borries (red.), 1997: *Youth and History*, Hamburg: Körber-Stiftung.

Augustin, 1988: *Bekendelser*, København: Sankt Ansgars Forlag.

Bruner, Jerome, 1996: *The Culture of Education*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bruner, Jerome, 2002: *Making Stories*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Crossley, Michele, 2000: *Introducing Narrative Psychology*, Buckingham: Open University Press.

Damasio, Antonio, 1999: *The Feeling of What Happens*, London: Vintage.

Gallagher, Shaun & Dan Zahavi, 2008: *The Phenomenological Mind*, London: Routledge.

Historie. Kvalitet i uddannelse og undervisning, 1994: København: Undervisningsministeriet.

Historie med samfundskundskab i det almene gymnasium, 2001: København: Danmarks Evalueringsinstitut.

Jeismann, Karl-Ernst, 1979: 'Geschichtsbewusstsein', i Bergmann, Klaus m.fl. (red.), *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (1.udg.), Düsseldorf: Schwann.

⁴⁵ Jf. Jensen 2011b.

- Jensen, Bernard Eric, 1996: 'Historiebevidsthed og historie – hvad er det?', i Brinckmann, Henning & Lene Rasmussen (red.), *Historieskabte såvel som historieskabende*, Gesten: OP-forlag.
- Jensen, Bernard Eric, 1997: 'Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik', i Karlegård, Christer & Klas-Göran Karlsson (red.), *Historiedidaktik*, Lund: Studentlitteratur.
- Jensen, Bernard Eric, 2000: 'Historie som erindring – på sporet af menigmands historiebrug', i Jensen, Bernard Eric (red.), *At bruge historie*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Jensen, Bernard Eric, 2003: 'En offensiv historiedidaktik', i Ohman Nielsen, May-Brith m.fl. (red.), *Fagdidaktikk på offensiven*, Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Jensen, Bernard Eric, 2004a: 'Kampen om det historiedidaktiske historiebegreb', i Ahonen, Sirkka (red.), *Hvor går historiedidaktikken? Historiedidaktik i Norden 8*, Trondheim: NTNU.
- Jensen, Bernard Eric, 2004b: 'Faghistorikerens historiebegreb. Baggrund, kendetegn, virkninger', [Dansk] *Historisk Tidsskrift*, Bind 104 Nr. 1 s 179-207.
- Jensen, Bernard Eric, 2004c: 'Om at skifte (fag)didaktisk paradigme – en eksemplarisk historie?', i Schnack, Karsten (red.), *Didaktik på kryds og tværs*, København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Jensen, Bernard Eric, 2006: 'Historiebrugsdidaktik – om at etablere en ny slags historiedidaktik', i Ongstad, Sigmund (red.), *Fag og didaktikk i lærerutdanning*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Jensen, Bernard Eric, 2009a: 'Usable Pasts. Comparing Approaches to Popular and Public History', i Ashton, Paul & Hilda Kean, (red.), *People and their Pasts*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jensen, Bernard Eric, 2009b: 'Using a Past – *Magistra Vitae* Approaches to History', i Eriksen, Anne & Jón Viðar Sigurðsson, *Negotiating Pasts in the Nordic Countries*, Lund: Nordic Academic Press.
- Jensen, Bernard Eric, 2010a: 'Tid og historie', *temp*, Nr. 1.
- Jensen, Bernard Eric, 2010b: *Hvad er historie*, København: Akademisk Forlag.

- Jensen, Bernard Eric, 2010c: 'Henrik Skovgaard Nielsen – pragmatiker og banebryder', *Noter om historie og undervisning*, No. 187.
- Jensen, Bernard Eric, 2011: 'Re-imagining a People: Towards a Theory of Peoplehood as Social Imaginary', i Bøss, Michael (red.), *Narrating Peoplehood amidst Diversity*, Århus: Aarhus University Press.
- Jensen, Bernard Eric, 2011b: 'At handle i tid og rum. Et socialkonstruktivistisk historiebegreb', [Dansk] *Historisk Tidsskrift*, Bind 111 Nr. 1 s. 197-223.
- Koselleck, Reinhart, 1979: *Vergangene Zukunft*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Lund, Erik, 2009: *Historiedidaktikk*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Luckmann, Thomas, 2002: *Wissen und Gesellschaft*, Konstanz: UVK-Verlag.
- Markowitsch, Hans J. & Harald Welzer, 2010: *The Development of Autobiographical Memory*, Hove: Psychology Press.
- Nelson, Katherine, 2003: 'Narrative and Self, Myth and Memory', i Fivush, Robyn & Catherine A. Haden (red.), *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self*, Mahwan, NJ: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Nelson, Katherine & Robyn Fivush, 2004: 'The Emergence of Autobiographical Memory', *Psychological Review* Vol. 111 No. 2 s. 486-511.
- Ross, Michael & Roger Buehler, 2003: 'Identity through Time: Constructing Personal Pasts and Futures', I Brewer, Marilyn B. & Miles Hewstone (red.), *Self and Social Identity*, Oxford: Blackwell.
- Rüsen, Jörn, 1997: 'Geschichtskultur', i Bergmann, Klaus m.fl. (red.), *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (5.udg.), Düsseldorf: Schwann.
- Schörken, Rolf, 1972: 'Geschichtsdidaktik und Geschichtsbewusstsein', *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, Vol. 23 s. 81-89.

- Schörken, Rolf, 1985: 'Geschichte als Lebenswelt', i Bergmann, Klaus m.fl. (red.), *Handbuch der Geschichtsdidaktik* (3.udg.), Düsseldorf: Schwann.
- Straub, Jürgen, 1998: 'Geschichten erzählen, Geschichte bilden', i Straub, Jürgen (red.), *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein*, Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Taylor, Charles, 1989: *Sources of the Self*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tønnes Hansen, Jan, 2001: *Selvet som rettethed*, Århus: Klim.
- Yates, Frances A., 1966: *The Art of Memory*, Chatham: Pimlico.
- Welzer, Harald & Hans J. Markowitsch, 2005: 'Towards a Bio-Psycho-Social Model of Autobiographical Memory', *Memory*, Vol.13 No. 1 s. 63-78.